Arbejderbevægelsen og afholdsbevægelsen

Af Sidsel Eriksen

Stege-sagen

Den 8. september 1903 bekendtgjorde en lille notits i *Social=Demokraten*, at der var arbejdskonflikt hos en gas- og vandmester Carl Thomsen.[1] Notitsen var langt fra usædvanlig: Carl Thomsen ville betale sine arbejdere 30 øre i timen for et større kloakarbejde i Stege. Arbejderne krævede 35 øre, nedlagde arbejdet og annoncerede arbejdsnedlæggelsen i *Social=Demokraten* for at forhindre Carl Thomsen i at engagere skruebrækkere.

Alligevel bragte *Social=Demokraten* den 26. september en længere artikel, der var underskrevet af selveste formanden for Arbejdsmændenes Fagforbund, Christian Lyngsie. Og her kunne man læse om den forudsigelige fortsættelse af konflikten. Carl Thomsen havde »sendt to Skibsladninger af sultne og fattige Mennesker ... fra København til Stege.« Men, konstaterede Lyngsie, »begge Sendinger var ham dog til liden Nytte, idet de stakkels Mennesker i begge Tilfælde betakkede sig for at være Skruebrækkere og derfor rejste hjem igen.« Helt umenneskelig synes gas- og vandmester Thomsen nu ikke at have været. Det fremgik nemlig også af Lyngsies artikel, at Carl Thomsen havde budt sine fattige og sultne skruebrækkere både mad og spiritus. Og fagforeningen havde derfor også i følge avisen set sig »... nødsaget til at give de stakkels Mennesker, som var lokkede til Stege, noget Mad og Drikke og derimellem en Snaps til Maden« – tilsyneladende for at sulten – og tørsten ikke skulle tvinge de tilkaldte arbejdere over i Thomsens lejr.

Artiklen resulterede i, at gas- og vandmester Thomsen anklagede Lyngsie for injurier.[2] Ikke for at have skrevet om det med skruebrækkeriet – det var der ikke mere at sige til (Thomsen var også selv imod skruebrækkeri, hævdede han), men for *Social=Demokraten*s omtale af hans beværtning af de tilkaldte arbejdere.

Sagen var den, at gas- og vandmester Carl Thomsen var afholdsmand,

og ikke bare en almindelig afholdsmand, men fra 1902 stortemplar og dermed den øverste leder af afholdsordenen N.I.O.G.T., [Nordisk Independent Orden af Good Templars] i Danmark. En anklage for at have skænket spiritus var således en trussel mod Thomsens position som ordenens leder.

Social = Demokratens omtale af Thomsens spiritusudskænkning var tilsyneladende direkte foranlediget af, at Carl Thomsen havde benyttet sin stilling som ordenschef til at beordre formanden og næstformanden for den lokale afdeling af Arbejdsmændenes Fagforbund, udstødt af den lokale N.I.O.G.T.-loge i Stege for brud på deres dér højtideligt aflagte afholdsløfte i forbindelse med fagforeningens udskænkning af bayersk øl for Thomsens tilkaldte arbejdere. Og udstødelse var en alvorlig sag for en almindelig hæderlig afholdsmand – også selvom han var socialdemokrat. Ordren fik dog ikke stor effekt. Den lokale N.I.O.G.T.-loge gik – i følge *Social = Demokraten* – imod udstødelsen af de to fagforeningsmedlemmer og modsatte sig dermed ordenschefens ordre. Og Lyngsie var ikke sen til at konkludere at:

> »Hr. Thomsen kan maaske faa nogle Arbejdsgivere til at holde med sig, naar han tager Sulten i sin Tjeneste i Kampen mod Arbejderne, men han faar næppe N.I.O.G.T.s Medlemmer til at holde med sig, naar han ogsaa vil bruge Spiritusen i sin Tjeneste.«[3]

For at understrege alvoren, blev hændelsesforløbet yderligere uddybet i *Social = Demokraten* for den 27. september 1903 af to af de tilkaldte strejkebrydere. Af teksten fornemmer man, at Thomsen har gjort sit til at behage de udenbys arbejdere. Ved ankomsten til Stege blev de anvist både kost og logi i »Skovs Restauration«, og dér blev serveret både »Snaps og Øl« alt sammen på Thomsens regning.[4] Den 29. bekendtgjorde endnu to, at de var blevet »lokket til Stege af Gas- og Vandmester Carl Thomsen« uden at vide, at der var tale om strejkeramt arbejde (de havde åbenbart ikke fulgt med i *Social = Demokraten*), og at de »tillige med nogle Kammerater [blev] beværtede på hotel Harmonien i Stege med Mad og Snapse« og at beværtningen var »paa Hr. Carl Thomsens Regning« og »uden Opfordring« fra de pågældende strejkebryderes side. De to bekendtgørelser sluttede samstemmende med en opfordring til N.I.O.G.T.ere blandt

---

Logen »Frihavnen«, der var tilsluttet Templar Ordenen, på skovtur 1910. (ABA)

Social=Demokratens læsere om at møde op til et stort møde i Rømersgades store sal,[5] arbejderbevægelsens højborg i København.

Noget kunne tyde på, at arbejderbevægelsen ønskede en forandring af afholdsordenens indre forhold. I et åbent brev – stadig i *Social=Demokraten* – undrede afholdsmanden Albrecht C. Liberoth sig nemlig over, at et flertal i afholdsordenen, som han mente repræsenterede »Demokratisme«, kunne forsone sig med Thomsen, der var så »aristokratisk« over for arbejderne i logen. Han antydede samtidig at »Arbejdernes Organisation« kunne tænkes at påføre samme Thomsen et nederlag på det planlagte møde i Rømersgade. Og det åbne brev sluttede med en gentagelse af opfordringen til ordensfællerne om at møde op på trods af at »kræfter inden for N.I.O.G.T.« – formentlig Thomsen selv – søgte at afholde N.I.O.G.T.erne fra at deltage i det de kaldte et »protestmøde« mod ordenen.[6]

Den 1. oktober bragte *Social=Demokraten* et påfaldende fyldigt referat af mødet Rømersgade, og det viste, at sagen blev taget ret alvorligt: Hele 1.700 – 1.800 københavnske N.I.O.G.T.ere var mødt frem og viste en massiv modstand mod ordenschefen. Typograf Anton Andersen, der selv var medlem af den københavnske N.I.O.G.T.-loge »Den gode vilje«, øn-

skede »Thomsen stillet til Regnskab«, og en anden N.I.O.G.T.er, Wald. Hartmann, proklamerede om Carl Thomsen at »han skal blive knust ved de mange tusinde Arbejdere, der er medlemmer af N.I.O.G.T.« Mødet endte da også med at de, der var til stede, vedtog en resolution med en opfordring til Carl Thomsen om at trække sig tilbage. Kun otte stemte imod. Thomsen selv påhørte det hele – med korslagte arme og hånlig mine –, men forsvandt inden mødets afslutning ud af en bagdør, hvorefter de tilstedeværende N.I.O.G.T.ere vedtog en tilføjelse til resolutionen om at arbejde for, at der blev indkaldt til et ekstraordinært møde i storlogen – N.I.O.G.T.s øverste myndighed og det forum, der retmæssigt varetog problemer angående ordenens indre forhold.[7]

Dermed var der lagt op til oprør. Thomsens egen udlægning af mødet blev trykt i afholdsordenens medlemsorgan *Nordisk Good=Templar* og derfra optrykt i *Social=Demokraten*. Men det overbeviste blot oprørerne om det rigtige i deres forehavende, at Thomsen brugte logen til at føre arbejdsgiverpolitik. Thomsen anmodede nemlig ordens ærlige medlemmer om at ville

> »holde sig passive og ikke lade sig bruge til Agitation for en Arbejder-Konflikt, som vor Orden ikke har med at gøre, men huske paa vor Ordens Formaal og ikke blande Politik, Religion og Arbejderkonflikter ind i vort Arbejde, thi da vil vor Ordens Stabilitet gaa til Grunde.«

Anton Andersen fastslog efterfølgende i *Social=Demokraten*, at da hele tre fjerdedele af ordenens medlemmer – ca. 18.000 – var arbejdere burde Rømersgaderesolutionen om Thomsen afgang vedtages blandt N.I.O.G.T.ere rundt om i Danmark ud fra devisen, at en arbejderloge naturligvis måtte have en arbejdervenlig ledelse.[8]

Den næststørste arbejderbevægelse

Var Lyngsies og *Social=Demokratens* interesse for afholdsbevægelsens virke mon et forsøg på at etablere et tættere forhold mellem arbejderbevægelsen og afholdsbevægelsen i Danmark?

For at forstå *Social=Demokratens* interesse i afholdsordenens indre forhold, må vi kort se nærmere på, hvad afholdsbevægelsen egentlig var. Afholdsbevægelsen stammer fra Amerika, men blomstrede op i Nord-Europa i løbet af 1800-tallet. Både i Norge,[9] Sverige[10] og Finland udviklede afholdsbevægelsen sig parallelt med og henvendte sig til de samme befolkningsgrupper som arbejderbevægelsen og fik også betydelige arbejdergrupper i tale. Den finske historiker Irma Sulkunen foreslår ligefrem,

at afholdssagen blev et middel for arbejderførerne til at organisere førstegenerations arbejderne.[11]

I Danmark udbredtes afholdsbevægelsen fra omkring 1880 i de Københavnske bro-kvarterer, men bredte sig snart til købstæderne. Skønt der blandt bevægelsens første initiativtagere var en del sekteriske elementer, placerede størstedelen af afholdsorganisationerne sig – ligesom arbejderbevægelsen – på et klart sekulariseret standpunkt (i modsætning til bl.a. Københavns Indre Mission) i sine bestræbelser for at organisere og vække den nye arbejderbefolkning. Afholdsbevægelsen henviste til, at den var uafhængig af politiske og religiøse tilhørsforhold.

Det blev en ganske stor bevægelse også i Danmark. Afholdsbevægelsen havde omkring århundredskiftet knap 110.000 organiserede afholdsfolk i lokale foreninger og loger over hele landet. Danmarks Afholdsforening var langt den største med godt 60.000 medlemmer. Afholdsordenen N.I.O.G.T. havde i årene efter århundredskiftet godt 30.000 medlemmer i hovedsagen – som det også fremgik af mødet i Rømersgade – småkårsfolk og arbejdere.

N.I.O.G.T. [Nordisk Independent Orden af Good Templars] blev i 1892 udskilt af den internationale afholdsorden I.O.G.T. som en særlig nordisk afholdsorden, der imødekom arbejdernes særlige drikketradition ved at tillade øl-drikning: dog kun de svagere overgærede ølsorter, som efter ølskatten af 1892 var forblevet skattefrie. Begrundelsen var den, at man ikke kunne fratage arbejderne øllet helt, hvis man skulle sikre sig deres støtte i bevægelsen. Det var en erkendelse af, at øllet spillede en stor rolle i den nye arbejderbefolknings hverdag. Ingen anden end Carl Thomsen selv var den gang een af hovedmændene i forsvaret for øllet og oprettelsen af N.I.O.G.T.

Meget tyder da også på, at forholdet til arbejderbevæglsen aldrig blev så tæt i Danmark som i det øvrige Norden – formentlig af den grund, at arbejderbevægelsen i Danmark var etableret *før* afholdsbevægelsen. Alligevel er personsammenfald i bevægelsernes initiativkredse især på lokalt plan langt fra usædvanlige. Artikelskriveren har sammen med Inge Bundsgaard vist, at afholdsbevægelsen etablerede sig i købstæderne og stationsbyerne – i mange tilfælde før arbejderbevægelsen vandt fodfæste.[12] Et eksempel på, at en afholds*forening* var fødselshjælper for arbejderbevægelsen lokalt er Thisted Afholdsforening. En medlemsopgørelse fra 1892 viser, at Thisted Afholdsforening organiserede byens udsatte småkårsfolk, mestre og funktionærer såvel som arbejdere og håndværkssvende. Afholdsforeningen var den eneste af byens småkårsbevægelser, der

En landarbejderfamilie på Samsø i 1922, der har taget afholdsbevægelsens budskab om spiritussens ødelæggende virkning på familien til sig. På væggen står: »Afhold fremmer velstand og lykke. Spiritus nydes ikke.« (ABA)

også havde egnede mødelokaler i foreningens afholdshjem. Det var derfor naturligt, at den første lokale arbejderbevægelse samledes i dette regi.[13]

Trods Afholdsbevægelsens størrelse, er dens betydning for arbejderklassen – eller i det hele taget – overset såvel i de nyere historiske fremstillinger[14] som i arbejderkulturforskningen.[15]

Afholdsbevægelsen i Danmark var også mere end blot en bevægelse vendt imod alkoholen. Formålet med afholdsbevægelsen var – som med arbejderbevægelsen – at skabe velstand og et bedre liv blandt de lavere sociale lag.

Men i sin agitation henvendte bevægelsen sig til arbejderne og småkårsfolkene med en ideologi om, at det kunne betale sig selv at gøre noget. Afholdsbevægelsen ville skabe en ny og ædruelig mennesketype – klar til at tage den moderne tids nye udfordringer op. Strategien var, at kun hvis den enkelte arbejdede målbevidst med sig selv, fik han mulighed for at forbedre sine egne levevilkår og måske endog »rykke op i næste klasse« – i småborgerskabet. Derved kunne han endog slippe den negative identifikation med den drikkende, kollektive og uengagerede pøbel. Det var den individuelle løsning på arbejderproblemet.

Flittig Hansen
og
Tørstig Hansen.

Anskuelsesbillede med Tekst om Afholdssagens praktiske Værd.

Flittig Hansen og *Tørstig Hansen* var begge dygtige Haandværkere og tjente gode Penge. De kom i Lære hos samme Mester og blev Svende, da de var 20 Aar, med faa Ugers Mellemrum.

Tørstig Hansen var den ældste, og da han blev Svend, meldte han sig ind i flere selskabelige Foreninger, i hvilke Drik, Kortspil og Dans vare væsentlige Faktorer.

Da *Flittig Hansen* var 18 Aar, blev han derimod Medlem af »N. I. O. G. T.«, og da han blev Svend, var han Medlem af Storlogen.

I 10 Aar arbejdede de to unge Mennesker sammen hos samme Mester og for en god Dagløn, men saa gik Mester »fallit«, og saa blev de begge to arbejdsløse.

Paa det ene Billede ser Du, kære Læser, en Mængde tomme Øltønder, som er alt, hvad Tørstig Hansen fik sparet sammen af de 10 Aars gode Dagløn. I Løbet af de 10 Aar drak han hver Dag 6 halve Bajere foruden i Ny og Næ »en anden Genstand«. Hans Drikkeri kostede i Gennemsnit 75 Øre hver Dag, foruden at han tit holdt »Blaa Mandag«, og ofte var han uoplagt til Arbejde, saa at hans Arbejdsfortjeneste mindskedes gennem hans Drikkeri. Nu, da han er arbejdsløs, har han Tid til at regne ud, hvor meget Drikkeriet har kostet ham i Penge, og han kommer til det Resultat, at alene de 6 Bajere daglig har kostet 219 Kroner aarligt eller i Løbet af 10 Aar 2190 Kroner foruden Renter og Rentes Renter, og at han i Løbet af de 10 Aar har drukket 58 Tønder bajersk Øl eller 21,900 halve Bajere. Tørstig Hansen maa nu bekende: »Disse tomme Tønder er alt, hvad jeg har faaet ud af de Penge, jeg i 10 Aar har ofret paa bajersk Øl, og de er ikke engang mine egne: de tilhører Bryggeren.«

Paa det andet Billede ser vi Flittig Hansens nydelige lille Hus, som han lige har faaet Skøde paa. I Stedet for som Tørstig Hansen at sætte sine Penge i Spiritus, tog han tre Bøger i »Arbejdernes Byggeforening«, og i Løbet af 10 Aar havde han med Renter og Rentes Renter faaet opsparet 2800 Kroner, og nu har han købt det pæne Hus, som han og hans Hustru er saa glade for. Han siger nu saa ofte: »Gud være lovet og takket! Jeg kan nu bo husfrit Resten af mine Dage; skylder ingen Steder Penge og kan klare enhver sit.«

Maatte mange Mænd følge Flittig Hansens Eksempel og derigennem sprede Glæde og Tilfredshed over sig selv og blandt Omgivelserne. —

S—n.

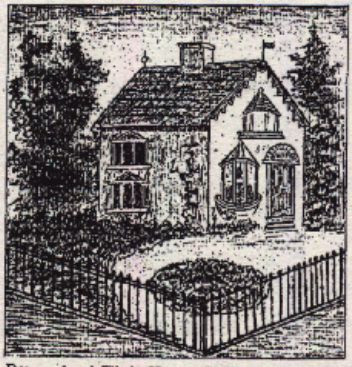

Det er, hvad Flittig Hansen har sparet sammen: Eget Hus og klaret enhver sit.

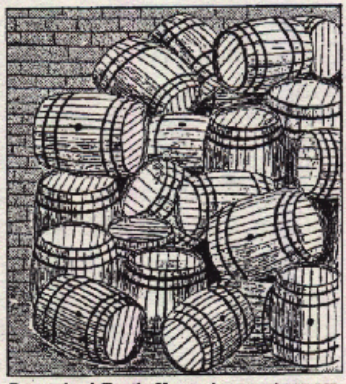

Det er, hvad Tørstig Hansen har sparet sammen, og det tilhører Bryggeren.

»Flittig Hansen« deponerer alle sine optjente penge i et hus til familien mens »Tørstig Hansen«s resultat er støtte til bryggeren og en bunke tomme tønder.[17]

Særlig N.I.O.G.T.s arbejde foregik i små intime familieagtige loger, hvor rammerne for fællesskabet var strengt struktureret, og hvor hver især havde sin plads og langsomt blev tildelt større og større indflydelse og ansvar for sig selv og fællesskabet. Den enkeltes fremgang i forbedringsarbejdet markeredes med sindrige ceremonier – første gang i forbindelse med aflæggelsen af løftet om afholdenheden og overgangen fra den drikkende dyriske stilstand til en ædru og humane tilstand. Den enkelte blev tildelt regalier, svarende til avancementet i ordens grader og til opnåelsen af stadig mere forpligtende embedsposter.

Afholdsbevægelsen har tidligere været diskuteret i termer om disciplinering eller selvdisciplinering.[16] Der kan ikke være tvivl om, at typer som Thomsen som arbejdsgiver praktiserede disciplinering blandt sine afholdsbrødre, – i alt fald overfor de to fagforeningsmedlemmer fra Stege – og det var da også denne funktion N.I.O.G.T.-oprøret var rettet imod. Men at afholdsbrødrene i de fleste tilfælde selv nød godt af den målbevidste selvdisciplin, som loge- og foreningsarbejdet åbnede mulighed for, er en kendsgerning. Hvis ikke, ville de nok forlade afholdsarbejdet. Både tanken om disciplinering og selvdisciplinering er udtryk for samme velfærdsstrategi: at en løsning på velfærdsspørgsmålet måtte findes i individet selv. Det var en del af ideen, at såvel arbejdsgivere som arbejdstagere var i samme organisation. Arbejdsgiveren kunne virke som en attraktiv foregangsmand og identifikationsfigur for dem, der ikke var kommet så langt endnu. Det gav status og selvtillid for den svage at høj som lav var »brødre« i afholdslogen.

Den engelske socialhistoriker R.J. Morris hævder lige ud – og ikke mindst med tanke på afholdsbevægelsen –, at England havde ikke een, men flere arbejderbevægelser.[18] Det kan man med god ret hævde også gælder for Danmark. Efter afholdsfolkenes egen opfattelse blev afholdsbevægelsen ganske vist ikke den *største* bevægelse, men i alt fald den *bedste* bevægelse af og for den danske arbejderbefolkning. Mon ikke en inddragelse af afholdsbevægelsen kunne give en nøgle til forståelsen af kulturelle dynamiker i den ikke-politiserede side af arbejderklassen.

Sammenlignet med arbejderbevægelsen udfyldte afholdsbevægelsen som social bevægelse langt mere indadvendte og familiære funktioner i arbejderbefolkningen. Maler Rasmussen fra logen »Excelsior« i København var også fuldt overbevist om, at afholdsbevægelsen kunne noget, som arbejderbevægelsen ikke prioriterede så højt. Modsat arbejdspladsernes falske drikkende kammeratskabslag ikke bare værnede afholdsbevægelsen om familien, den ydede også gennem ædrueligheden basal støtte til den opløsningstruede familie:

»Vi, der tilhøre og leve og virke for Arbejderstandens Vel, véd, ogsaa, at »Kammeratskabet« paa Arbejdspladsen stives af med Flasken, og med det Resultat, at Familien ofte lever i Strid og Spetakel i ulykkeligt Ægteskab og med Opløsningen for Øje. I mangfoldige Tilfælde gaar det ud over en Flok Smaabørn, som lide bittert Savn og Tilsidesættelse ... Lad os haabe, at det store Flertal af Afholdsfolk vil raabe Afholdssagen ud baade tillands og til søs, thi den er den store Samfundsreform, der bærer Lykke og Velsignelse i sit Skød og har Magt til at føre os alle – ogsaa Arbejderstanden – ind i det forjættede Land.«[19]

Netop kammeratskabet baseret på drikkeriet var en slet skjult hentydning til den socialistiske arbejderbevægelses manglende forståelse for afholdssagen. Flere indtrængende opfordringer til »den danske arbejder« antyder, at afholdsbevægelsen langt fra fik den opbakning i de toneangivende arbejderkredse, som den følte sig berettiget til:

»Naar dog blot den danske Arbejder vilde lukke sine Øjne op, og i Afholdsmanden se en Ven, der ville værne ham og være ham behjælpelig med at beholde sine Skillinger i Lommen, og ikke en Fjende, der vil frarane ham hans Del af Livets Goder. Naar det dog blot vilde gaa op for ham, at han kun spiller en uanselig Rolle i dette Drikkekalas, at han, hvor meget han end gjør sig Umage for at være med i Drikkeriet, dog ikke er regnet for noget, saa at han den Dag Pungen er tom, ubarmhjertig bliver sat udenfor Værtshusholderen, at den samme Mand, som kaldte ham Ven og sagde Du til ham, da han havde Penge, er den samme Mand, til hvis Underhold han yder sin Skjærv.«[20]

De danske afholdsfolk har formentlig misundeligt kunnet se på Sverige, hvor afholdsbevægelsen fik så stor betydning for den svenske arbejders dagligdag, at den ligefrem blev kendetegnende for »den svenske arbejder-type«. Det mener i alt fald svenske arbejderhistorikere. I 1988 lancerede den svenske idéhistoriker Ronny Ambjörnsson begrebet »den skötsamme arbetaren«, hvor ordet »skötsam« stod for en omsorgsfuld, ansvarlig, omhyggelig, dannet, eftertænksom og ikke mindst afholdende arbejder udviklet i et tæt samarbejde mellem arbejderbevægelsen og afholdsbevægelsen. Afholdsbevægelsen stod for den side af arbejderbevægelsen, der fremmede kultur og familie, uddannelse og oplysning, lighed og demokrati.[21]

Fælleslogemødet

Stege-sagen tyder på, at der var kræfter med rødder inden for såvel arbejderbevægelsen som afholdsbevægelsen, der ville ændre forholdet mellem de to bevægelser. Det så også i første omgang ud til at skulle lykkes.

Et stort fælles logemøde om sagen med deltagelse af ikke mindre end

2.000 af de københavnske N.I.O.G.T.ere blev afholdt i ordenens store nye logebygning i Ryesgade 106. Bygningen var ikke mindst bragt til veje ved Carl Thomsens indsats. Som logemøde var debatten underlagt afholdsordenens hierarkiske struktur, med de rangsopdelte medlemskaber og den ceremonielle mødeform. Der var således lagt låg på hvad, der kunne vedtages – troede Carl Thomsen tilsyneladende. Men sådan skulle det ikke være. Af *Social=Demokratens* indlevende referat fremgik det, at logebrødrene gjorde oprør mod strukturen og forandrede mødeformen fra et ceremonielt ordensmøde til en demokratisk forsamling:

> »Pludselig var der en Stemme: Brødre og Søstre! Lad os nu tage Regalierne af! Under Langvarige Hurraraab fjærnede Forsamlingen Regalierne. De brede hvide Halskraver aftages og forsvinder i Lommerne I Løbet af et Minut er det vældige Logemøde med ét Slag forvandlet til en almindelig Forsamling, hvor Ordet er frit.«

Det hele endte i følge *Social=Demokraten* med, at lyset gik ud, folk banede sig vej til udgangen og Thomsen måtte igen forlade mødet af en

bagdør.[22] *Social=Demokraten* havde tilsyneladende kunnet styre udviklingen i logen så vidt.

Thomsen udsendte en 30-siders pjece om forløbet, – en pjece, der også blev kraftigt imødegået i *Social=Demokraten*.[23] Han forlangte, at de 84 menige logebrødre fra forskellige Københavnske N.I.O.G.T.-loger, der havde indkaldt til det første møde i Rømersgade, blev ekskluderet af N.I.O.G.T. Dermed var arbejdskonflikten ført helt ud i de enkelte loger. Anton Andersen selv blev ekskluderet umiddelbart efter mødet, men snart fulgte yderligere 35 eksklusioner primært fra logen »den gode Vilje«, »København«, »Odin«, »Hostrups Minde«, »Frihedsstøtten« og »Fredens Ly«. De yderligere 21 eksklusioner, der fandt sted inden 1. december, var spredt blandt de københavnske loger.[24]

Ledelsen af afholdsbevægelsen stod tilsyneladende i 1903 ret rådvild over for arbejderbevægelsens angreb. N.I.O.G.T. søgte naturligt nok at løse arbejderoprøret inde fra og gøre det til en sag, der var iscenesat af *Social=Demokraten* og med støtte af »ulydige« og problematiske N.I.O.G.T.-medlemmer.

Men så enkelt var det ikke. I protest mod ordenens fremfærd begyndte de københavnske N.I.O.G.T.-loger at lukke en efter en. I logen »Den gode Vilje« fjernede oprørerne ganske enkelt logens regalier og forlod logelokalet og umuliggjorde dermed, at logens arbejde kunne optages under reglementerede former.[25] »Den gode Vilje«, var den loge, der mest af alt sympatiserede med oprørere.[26]

En bekræftelse af, at der virkelig ikke var demokrati i ordenen er det, at røret blandt N.I.O.G.T.s menige arbejdende medlemmer ikke forplantede sig til ordenens ledelse og officielle ugentlige organ *Nordisk Good-Templar*. Her var der fortsat fuld tillid til ordenschefen. Redaktøren Jørgen Lund, der tillige var M.F. for Venstre, behandlede sagen på et mere principielt plan under overskriften: »Snigløbet mod N.I.O.G.T.«. Han antydede dermed, at hele sagen var rent politisk, og at Carl Thomsen altså var offer for en politisk intrige.[27] Ugen efter den 25. oktober fulgte N.C. Jensen Fløe, der også var både ordensmedlem og M.F. for venstre, sagen op. Arbejderkonflikten i Stege og N.I.O.G.T. var efter hans mening uden sammenhæng.[28] De to N.I.O.G.T.eres politiske tilhørsforhold viste

---

◀Afholdsbevægelsen oprettede også børneloger. Her har én af dem, »Trofast-Enigheden« faneindvielse i 1901. Børnene er iklædt de karakteristiske brede halskraver. (ABA)

samtidig, at Socialdemokratiet ikke nødvendigvis var afholdsfolkenes foretrukne samarbejdspartnere.

Ved det ekstraordinære storlogemøde i Horsens 6. december 1903 blev et mistillidsvotum til Thomsen diskuteret i ordenens formelle regi. Som forsvar for stortemplar Carl Thomsen udtalte logebroderen Niels Christensen, Odense, at gav storlogemødet stortemplaren et mistillidsvotom ville N.I.O.G.T. være prisgivet »et bestemt politisk parti«. Afholdsbevægelsen skulle efter Christensens mening helt droppe ethvert forsøg på forlig med socialdemokraterne. En anden logebroder Rasmussen fra Horsens, afviste forslaget med at fastslå, at da ordnens medlemmer fortrinsvis blev rekrutteret af arbejderstanden, og skønt han var velvidende om, at det var et planlagt overfald fra socialdemokraterne, fastholdt han at Carl Thomsen netop af den grund måtte have ræsonneret, at han ikke på den ene side kunne repræsentere arbejderne og på den anden side slås med dem: »den bedste agitation for [afholds]sagen var den på arbejdspladserne, og denne var næsten umulig under de forhåndværende forhold«. En konflikt med socialdemokraterne ville med andre ord umuliggøre afholdsbevægelsens fremgang blandt arbejderstanden.

En afstemning om en mistillidserklæring til stortemplaren endte med 119 ja 192 nej.[29] Carl Thomsens trak sig ganske vist ikke umiddelbart, men genopstillede ikke i sommeren 1904 på det ordinære storlogemøde, efter at have udlagt situationen rent politisk.[30] Det vidner om de socialdemokratiske oprøreres stærke stilling i logen.

Efter storlogemødet i december 1903 var der tilsyneladende banet vej for helt nye – socialdemokratiske – afholdsinitiativer. Den socialdemokratiske afholdsmand Anton Andersen indkaldte i *Social=Demokraten* til et stort møde i Arenateateret – vel at mærke et af Københavns største lokaler – med det formål, at danne et nyt Skandinavisk Afholdsselskab.[31] Mødet var støttet af medlemmer fra de fem københavnske N.I.O.G.T.-loger, der også havde indkaldt til mødet i Rømersgade, og tanken var at N.I.O.G.T.- skulle sprænges, og at der skulle dannes en ny socialdemokratisk Verdandiorden. I Sverige var Verdandi fra 1896 oprettet som en særlig socialdemokratisk afholdsbevægelse. Bevægelsen stod for den fri og demokratisk arbejderoplysningspolitik.[32]

Modsat N.I.O.G.T. skulle den nye Verdandi-orden være en frisindet orden uden livsvarigt afholdsløfte, uden straffebestemmelser, med ret til at drikke alt øl under skattegrænsen og uden grader og regalier. Forenin-

gen skulle samles under valgsproget »Afholdssagen, Oplysning og Udvikling«.[33] De nye Verdandister var overbeviste om, at de ved at forlade N.I.O.G.T. samtidig forlod »et middelalderligt System med Grader og Klasseinddeling i Adel, Gejstlighed, Borgere og Bønder, og hvor Bønderne (det store Medlemstal) intet har at sige.«[34]

Social=Demokraten bragte i den følgende tid systematiske meddelelser over udviklingen i de berørte københavnske N.I.O.G.T.-loger. Bladet kunne referere, at efter et rådsmøde i N.I.O.G.T., der godkendte Carl Thomsens handlinger, ophørte »adskillige loger« i København i protest.[35] Een loge blev ligefrem lukket af Carl Thomsen, efter at den havde vedtaget, at »Medlemmerne ikke ønskede at have Samkvem med Skruebrækkere eller disses Hværvere«. Efter lukningen besluttede medlemmerne straks efter – i følge *Social=Demokraten* – at danne en loge under Verdandi.[36] *Social=Demokraten* havde dermed de facto fremprovokeret dannelsen af en ny og mere »tidssvarende« afholdsorden.

2.000 N.I.O.G.T.ere forlod umiddelbart N.I.O.G.T. og gik over i Verdandi. Det var dog kun en lille del af N.I.O.G.T.s medlemmer og i hovedsagen N.I.O.G.T.ere bosatte i København.[37] Men trods Lyngsies og *Social=Demokratens* indsats tyder intet på, at den nye afholdsforening i noget nævneværdigt omfang rekrutterede *nye* socialdemokratiske afholdsfolk, der ikke allerede havde været medlemmer af N.I.O.G.T. eller een af de øvrige afholdsorganisationer. Det vil også sige at hovedparten af de allerede afholdsorganiserede arbejdere fortsatte i de gamle afholdsorganisationers regi – på trods af at det efter 1903 – ikke længere kunne være socialdemokratisk politik. For Stege-sagen betød, at den uformelle accept mellem Socialdemokratiet og størsteparten af den gamle afholdsbevægelse var brudt. Holdningen i Socialdemokratiet til den gamle afholdsloge ses af en socialdemokratisk bogstavtranscription af N.I.O.G.T. til: **N**ogle **I**dioter **O**g **G**amle **T**osser.

Men hvorfor kunne N.I.O.G.T. ikke leve i fredeligt samkvem med socialdemokraterne? Når bevægelserne havde tålt hinanden hidtil, hvorfor da et så afgørende brud i 1903? Hvorfor blev Verdandi aldrig større? Havde den danske arbejderbevægelse ikke forståelse for Skötsamhetsidealet som den svenske? Var arbejderbevægelsen og *Social=Demokraten* reelt interesserede i en socialdemokratisk afholdsbevægelse?

Stjernen

Der kan ikke være tvivl om, at arbejderbevægelsen var enig med afholdsbevægelsen i at bryggerierne udsugede arbejderne. Det blev understreget gang på gang i *Social=Demokraten*:

> De forenede Bryggeriers Overskud udbetales til de Privatkapitalister, som ejer Selskabets Aktier. Arbejderne faar saaledes kun deres knapt tilmaalte Dagløn. Langt over 1 Million er nettooverskudet alene af disse tre Bryggerier. Langt over Halvdelen af dette Øl drikkes af Arbejderne, fordi de udgør de ni Tiendedele af den tørstende Menneskeslægt, men de faar ikke en Øre af det hele.

Fortjenesten gik nemlig fra Carlsbergbryggeriet til Carlsbergfonden, og det var efter *Social=Demokraten*s mening helt umuligt, for Carlsbergfonden var nemlig:

> – overmættet med Midler. De skal bruges til Støtte for Kunst og Videnskab, men vort lille Land kan ikke frembringe saa mange Kunstnere og Videnskabsmænd, at de kan fortære det hele.[38]

Løsningen på arbejdernes ølproblemer og bryggeriernes udsugning af arbejderne var ikke – som i Sverige -, at arbejderne holdt op med at drikke. I stedet begyndte de danske arbejdere på kooperativ basis at producere både bedre og billigere øl.[39]

Resultatet blev altså i 1902 grundlæggelsen af Arbejdernes Bryggeri »Stjernen«, som foreløbig var planlagt til en produktion af 60.000 Td. øl om året. Skulle arbejderne støtte arbejderbevægelsen økonomisk måtte de derfor tilskyndes til – bl.a. gennem *Social=Demokraten*, at drikke »deres eget øl« – og selv score fortjenesten.

Arbejderbevægelsens holdning til øllet blev markeret i efteråret 1902, hvor *Social=Demokraten* kunne bringe et mindre interview med bestyreren ved det nye »Arbejdernes kooperative Bryggeri Stjernen«, Sigvald Olsen.

> »Arbejderne har ved Overtagelsen af dette Bryggeri ikke villet forværre Drikkeriet, men i Anerkendelsen af det Faktum, at der her i Landet drikkes overmaade meget Bajersk = Øl, har vi ment, at Fortjenesten ved Tilvirkningen af dette Øl ligesaa godt kunde komme Arbejderne selv tilgode, som at det hidtil er gaaet i Privatkapitalisternes Lommer.«[40]

Salgstallene levede ikke op til stifternes forventninger, hvilket tydeligvis skyldtes, at arbejderne stadig holdt sig til de »kapitalistiske ølsorter«. For at støtte Stjerne-øllet bragte *Social=Demokraten* derfor harmfulde artikler om, at de gamle bryggerier spredte de – falske – rygter »at Arbejder-

nes Øl i Grunden kun var maskeret Krone Øl«, fordi, der tidligere havde været brygget det overgærede kroneøl på Stjerne-bryggeriet. *Social=Demokraten* søgte at give læserne det indtryk, at de kapitalistiske bryggeriers angreb skyldtes, at Stjerneøllet var en trussel mod deres tidligere ølmonopol. De placerede – næppe overraskende »Arbejdernes Øl« som en værdig konkurrent på alle områder:

> »Vi har alle set og hørt det Ramaskrig, der rejstes fra de konkurrerende Bryggerier. At Arbejderne selv vilde brygge Øl, og at de endda bryggede det af de bedste Produkter, saa at Brygget blev mere velsmagende end de andres, det var mere end pinsomt, og derfor skulde Arbejdernes Øl boykottes.«

Men de kapitalistiske bryggerier hæftede sig også ved, at selvom det var »Bajersk Øl«, der blev brygget på »Stjernen« var det »altfor mildt og ikke rigtigt Bajersk Øl«. Dette satte naturligvis *Social=Demokraten* i et dilemma fordi netop det svage øl jo kunne sikre et tåleligt forhold til afholdsbevægelsen. Måske for at styrke troværdigheden rekvirerede *Social=Demokraten* analyser fra Carlsbergs laboratorium af såvel Gl. Carlsberg, Tuborg og Bryggeriet Stjernen, og »saaledes at Laboratoriet selv indkøbte Øllet i forskellige Forretninger.« Resultatet blev – næppe overraskende – meget smigrende for »Stjerneøllet«. Efter undersøgelsen kunne *Social=Demokraten* nemlig konkludere, at »Det er altsaa nu videnskabeligt påvist, at øllet på alle områder var lige så godt som øllet fra Gl. Carlsberg og Tuborg. Og det gjaldt både de stærke og ikke mindst de svage ølsorter:

> »Vil man endelig have et Glas undergæret Øl uden alt for megen Alkohol, men dog af nogen Næringsværdi, skal man ikke købe Gl. Carlsberg eller Tuborg, men en Stjerne Pilsner. Vil man derimod købe sig en kraftig Bajer, skal man heller ikke gaa til Gl. Carlsberg eller Tuborg, men forlange en Stjerne Lagerøl.«

Og så anbefalede *Social=Demokraten* at budskabet blev slået op på alle fabrikker og værksteder i byen.[41]

Efter offentliggørelsen af analysen meddelte *Social=Demokraten* da også, at salget var gå betydeligt frem på værtshusene – og det selvom, der fra »de andre Bryggerier« stadig blev gjort kraftige forsøg på at forhindre øllet i at komme ind på sådanne steder, hvor »andre Bryggeriers Ølsorter hidtil er ført«. Og avisen kunne omtalte harmdirrende, at en hr. Weilby, der var repræsentant for Ny Carlsberg, havde forsøgt at gøre reklame for »Arbejdernes Bryggeri« ved at fortælle en restauratør, at »Bryggeriet ikke var leveringsdygtig og at øllet ikke er godt«. Restauratøren svarede naturligvis prompte:

– Øllet smager saavel mine Kunder som mig, og jeg har aldrig udskænket mere Øl paa denne Tid af Aaret end jeg nu gør. Den ihærdige Repræsentant havde intet Held med sig den Gang, og vi vil da ogsaa raade ham til at være mere forsigtig herefter.[42]

Bedre reklame kunne Stjerneøllet nok ikke få. Og for at ingen skulle være i tvivl om, hvor rigtige socialdemokrater nød deres øl, offentliggjorde *Social=Demokraten* regelmæssigt lister over de værtshuse, der førte Stjerne-øllet, og meningen var da at de bevidste arbejdere kunne samles dér.[43]

Agitationen for Stjerneøllet blev stadig mere og mere intens - og pågående for at nå en foreløbig kulmination i efteråret 1903!

Den 3. oktober 1903, medens Stege-sagen var på sit højeste, bragte *Social=Demokraten* eksempelvis et referat fra en gruppe »Savværks- og Maskinsnedkeres« besøg på bryggeriet. Her bad foreningens formand, folketingsmand C.A. Schmidt, de tilstedeværende om efter bedste evne at støtte bryggeriet. Og den bedste måde det kunne ske på var ved, at de, der ønskede at nyde bajersk øl »overalt forlangte Bryggeriets Produkt«.[44]

Noget kunne tyde på, at Stege-sagen ikke bare drejede sig om skabelsen af en demokratisk afholdsorden. Den 18. oktober 1903 anførte socialdemokraten og afholdsmanden Marinus Sørensen fra Silkeborg i *Social=Demokraten* at han, ved at læse hele debatten om Stege-sagen i *Social=Demokraten* havde han fået den tanke, om det skulle være:

»Forretningsudvalget for Arbejdernes bayersk-Bryggeri i København, der synes, at der for mange af de københavnske Arbejdere, der slutter sig til Good Templar-Ordenen, og derved formindsker Bryggeriets Omsætning.«

Som gammel Socialdemokrat havde Marinus Sørensen lært partidisciplin, men han hævdede, at hans disciplin var yderligere udviklet efter at han var indtrådt i Good Templar-Ordenen: N.I.O.G.T. Dér havde han også lært »Retfærdighed og at skelne imellem, hvilke Midler, der mange Gange bruges for at opnaa et eller andet Øjemed.« Sørensen ville derfor opfordre alle medlemmer af N.I.O.G.T. til at tage det roligt

– lad Eder ikke bruge til at splitte Ordenen. Indenfor denne skal der ikke sættes Skæl mellem Arbejder og Arbejdsgiver. Men dette har Hr. A[nton] Andersen og Forretningsudvalget [for Stjernen] gjort et ihærdig Forsøg paa ...[45]

Stege-sagen kom til at markere et endelige skel mellem arbejderbevægelsen og afholdsbevægelsen. Efter Stege-sagen fik afholdsorganiseringen blandt Socialdemokraterne ringe vilkår. F.J. Borgbjerg omtalte sig som

afholdsmand, men ville ikke træde offentlig frem som sådan.[46] Med afholdssocialdemokraten Peter Sabroe i spidsen søgte de socialdemokratiske afholdsfolk herefter blot at fastholde at Socialdemokratiet og Stjernen fortsat også skulle satse på de svage og undergærede ølsorter og dertil anvende oplysning, uddannelse og forbedrede levevilkår i kampen mod alkoholismen.[47]

Noter

1. *Social = Demokraten* 8/9 1903.
2. Nr. 82 Gas- og Vandmester Carl Thomsen contra Arbejder Oscar Larsen, i: *Højesteretstidende*, 6/10 1905, s.386. Sagen endte med et kompromis.
3. Carl Thomsen og Stege Arbejdsmænd. Sult og Spiritus, i: *Social = Demokraten*, 26/9 1903.
4. Carl Thomsen skænker Spiritus, i: *Social = Demokraten* 27/9 1903.
5. Strejken i Stege, i: *Social = Demokraten* 29/9 1903.
6. Albrecht C. Liberoth: Thomsen – Aabent Brev, i: *Social = Demokraten 30/9 1903.*
7. Protest = Mødet i Rømersgade, i: *Social = Demokraten* 1/10 1903.
8. C. Thomsen N.I.O.G.T. og hans Svar, i: *Social = Demokraten* 4/10 1903; *Nordisk Good-Templar* 4/10 1903.
9. Per Fuglum: *Kampen om Alkoholen i Norge 1816-1914*, 1972, s.487-507.
10. Se eksempelvis Birgitta Skarin Frykman: *Arbetarkultur – Göteborg 1890*, 1990, s.61ff.
11. Irma Sulkunen: Temperance as a civic religion: the cultural foundation of the Finnish working-class temperance ideology, i: *Contemporary Drug Problems* summer 1985, p.267-285.
12. Inge Bundsgaard og Sidsel Eriksen: Hvem disciplinerede hvem? En kommentar til Poul Porskær Poulsens artikel: Afholdsbevægelsen som disciplineringsagent, i: *Fortid og Nutid* bd. XXXIII 1986, København, 55-69;
13. Sidsel Eriksen: DET ANDET STAVNSBÅND. Et lokalstudie i Thisted afholdsforenings ideologi og arbejde for at forandre mennesker og samfund. i: *Historie. Jyske samlinger* bd.4, Århus 1991, s.529-588; Thisted Afholdsforenings Forhandlingsprotokol 10/5 1889, 17/9 1887, 23/10 1900.
14. I Olaf Olsen (red): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, Bd. 12, *Klassesamfundet organiseres 1900-1925*, [bd.12], 1990, af Niels Finn Christiansen er bevægelsen eksempelvis kun sporadisk nævnt i en billedtekst på s.160.
15. Svend Aage Andersen: Arbejderklassen, i: *Socialhistorie og Samfundsforandring*, Århus 1984, s.247.
16. Se Inge Bundsgaard og Sidsel Eriksen: Hvem disciplinerede hvem? En kommentar til Poul Porskær Poulsens artikel: Afholdsbevægelsen som disciplineringsagent, i: *Fortid og Nutid* bd. XXXIII 1986, København, 55-69.
17. S-n. [Sofus Rasmussen]: Flittig Hansen og Tørstig Hansen, i: *N.I.O.G.T.s Aarbog*, 1906, s.69-71.
18. R.J. Morris: Clubs, societies and asssociations, i: F.L.Thompson (ed.): *The Cambridge Social History of Britain 1750-1950, Vol. 3, Social agencies and institutions*, Cambridge 1990, s.395-443.

19. [Maler] Emil Rasmussen af Loge Nr. 138 Excelsior: Vor Sag set fra et Arbejderstandpunkt, i: *Nordisk Good-Templar* 6/3 1898, sp.249-251.
20. Alkohol, Arbejdsløshed og Vinternød, i: *Nordisk Good-Templar. Organ for Afholdssagens Fremme*, 15/3 1893, sp.228.
21. Ronny Ambjörnsson: *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930*, 1988; Ronny Ambjörnsson: Den skötsamme arbetaren. Exemplet Holmsund, i: *Tiden. Tidskrift för socialistisk kritik och politik grundad av Hjalmar Branting*, 1987 nr. 5-6.
22. Thomsens Fiasko ved Mødet i Aftes, i: *Social = Demokraten* 9/10 1903.
23. Carl Thomsen proklamerer i *Nordisk Good-Templar*, 11/10 1903 at han har udsendt en redegørelse over arbejderkonflikten i Stege; Pjecen blev også omtalt i *Social = Demokraten* Thomsen – En grov og usandfærdig Pjece, i: *Social = Demokraten*, 15/10 1903; Pjecen er forgæves eftersøgt på Det kongelige Bibliotek og i Afholdsselskabernes Landsforbunds bibliotek.
24. *Protokol over Forhandlingerne paa Danmarks Storloges Ekstramøde i Horsens 1903 samt over Forhandlingerne paa Danmarks Storloges Aarsmøde i København 1904*, 1904, [2.hft.], s.75-76.
25. Anton Andersen: Carl Thomsen – Jærnnæven i Virksomhed, i: *Social = Demokratenn* 18/10 1903.
26. Carl Thomsen vil ikke gaa, i: *Social = Demokraten* 20/10 1903.
27. Jørgen Lund: Snigløbet mod N.I.O.G.T., i: *Nordisk Good Templar* 18/10 1903, s.17-20.
28. N.C. Jensen-Fløe: Arbejderkonflikten i Stege og N.I.O.G.T., *i: Nordisk Good-Templar* 25/10 1903, s.26.
29. *Protokol over Forhandlingerne paa Danmarks Storloges Ekstramøde i Horsens [6/12] 1903 samt over Forhandlingerne paa Danmarks Storloges Aarsmøde i København 1904*, 1904, s.5-16.
30. Carl Thomsen: Beretning fra S.T. for Danmarks Storloge af N.I.O.G.T. for Storlogeaaret 1903-04, i: Protokol over Forhandlingerne paa Danmarks Storloges Ekstramøde i Horsens 1903 samt over Forhandlingerne paa Danmarks Storloges Aarsmøde i København 1904, 1904, s.2 [2. hft.]
31. Anton Andersen: N.I.O.G.T. Kæmpemødet paa Søndag, i: *Social = Demokraten* 21/10 1903
32. *VERDANDI. Arbetarnas Nykterhetsförbund, 40 ÅRS-Jubilæum, 1896 2/2 1936*, 1936.
33. N.I.O.G.T. Mødet i Dag, i: *Social = Demokraten* 25/10 1903.
34. Afholdsmødet i Arenateatret N.I.O.G.T. sprængt, i: *Social = Demokraten* 27/10 1903
35. O.E. Mortensen: N.I.O.G.T. Logerne Lukker, i: *Social = Demokraten* 22/10 1903
36. M. Andersen: Ny Verdandi = Loge. Stortemplar Thomsen lukker Logen »Venners Haab«, i: *Social = Demokraten* 28/10 1903
37. Bevægelsen knyttede sig til Afholdssamfundet og anvendte dens blad N.C. Nielsen: *Afholdssamfundets Historie 1889-1914*, 1914, s.46
38. Øllet, vi drikker, i: *Social = Demokraten* 30/11 1902
39. Bryggeriet Stjærnens arkiv findes på Erhvervsarkivet i Århus. Arkivet indeholder ikke nævneværdigt materiale om bryggeriets oprettelsessituation.
40. Arbejdernes Bryggeri »Stjernen«, i: *Social = Demokraten* 26/9 1902
41. Øllet, vi drikker, i: *Social = Demokraten* 30/11 1902
42. Arbejdernes Bryggeri »Stjernen«, i: *Social = Demokraten* 17/12 1902
43. F.eks. Arbejdernes Bryggeri, Stjernen, i: *Social = Demokraten* 12/8 1902

44. Besøg paa Arbejdernes Bryggeri »Stjernen«, i: *Social = Demokraten* 3/10 1903.
45. Marinus Sørensen: Hvad er Forretningsudvalget? Hvem er Anton Andersen??, i:*Nordisk Good-Templar* 18/10 1903, s.22
46. Folketingsmand Borgbjerg, i: *Agitatoren* 24/12 1904
47. Jørgen Christensen og Ernst Christiansen: *En Stjernevogn kørte ud ... Bryggeriet Stjernens historie gennem 50 År*, 1952, s.52